Yenisey Yazıtları Üzerine Fonetik Bir Değerlendirme

Dr. Abdullah Yıldırım

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2111-9874>

Milli Eğitim Bakanlığı / Şehit Kemal Özalper Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Malatya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 14.05.2021

Kabul: 10.07.2021

On-line Yayın: 28.09.2021

Anahtar Kelimeler

Eski Türkçe

Yenisey Yazıtları

Fonetik Özellikler

Ses Olayları

Noktalama İşaretleri

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma "Yenisey Yazıtları Grameri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.51404>

Öz

Canlı bir varlık olan dil, doğası gereği zaman içerisinde değişen ve gelişen bir yapıya sahiptir. Dilin temel yapı taşı olan sözcükler de bu süreçte semantik ve fonetik açıdan bazı değişimlere uğrar. Bir dildeki fonetik değişiklikler genellikle dilin kendi iç dinamik yapısıyla ilgilidir. Bu çalışmada; 8 ile 10. yüzyıllar arasında dikildiği tahmin edilen Yenisey yazıtları, ses bilgisi açısından değerlendirilerek bunların fonetik özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Makalede, Erhan Aydın tarafından yazılan ve Yenisey yazıtları üzerine şu ana kadar yapılmış en kapsamlı çalışma olarak sayılan "Yenisey Yazıtları" adlı kitap esas alınmıştır. Yenisey bölgesindeki E 1- E 154 arasında numaralandırılması yapılan yazıtlar ile numarası bulunmayan Lisiç'ya I-II, Knışi Köyünden Bronz Ayna Starı, Kök Haya, Beyskoye Köyünden Gümüş Kama, Kamenka Köyünden Bronz Para, Bronz Para-Krasnoyarsk, Devlet Ermitajı'ndan Gümüş Kap, Kunya Dağı Kaya Yazıtı, Kulplu Sedyarski Maşrapası, Kulplu Gümüş Maşrapa, Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt, Sargol, Ozernaya II, Çinge ve Edegey I-VI yazıtları da çalışmaya dâhil edilmiştir. Söz konusu yazıtların tamamı taranmış olup sınıflandırma yöntemiyle alt başlıklara ayrılmıştır. Fonetik açıdan dikkat çeken önemli ayrıntılara ve noktalama işaretlerinin kullanımı ile ilgili bazı özel detaylara yer verilmiştir. Yenisey yazıtlarının genel olarak Orhon Türkçesinin dil özelliklerini yansıttığı görülmüştür. Eldeki çalışma yazıldığı dönemin fonetik özelliklerini yansıttığından bundan sonra yapılacak benzer çalışmalara kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yıldırım, A. (2021). Yenisey Yazıtları Üzerine Fonetik Bir Değerlendirme. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(86): 119-131.

A Phonetic Evaluation About Yenisei Inscription

Dr. Abdullah Yıldırım

Ministry of National Education / Şehit Kemal Ozalper Vocational and Technical Anatolian High School,
Malatya – TURKEY

Article History

Submitted: 14.05.2021

Accepted: 10.07.2021

Published Online: 28.09.2021

Keywords

Old Turkish

Yenisei Inscription

Phonetic Properties

Sound Events

Punctuation

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.51404>

Abstract

Language, a living entity has a structure that changes and develops in time due to its nature. Words, which are the basic structure of the language, change semantically and phonetically in this process. Phonetic changes in a language are usually related to the internal dynamic structure of the language itself. In this study, the phonetic properties of Yenisei inscriptions, which are thought to have been estimated between the 8th and 10th centuries, were evaluated in terms of phonetic knowledge. The article is based on the book "Yenisei Inscriptions" written by Erhan Aydın and it is considered as the most comprehensive study ever made on Yenisei inscriptions. The inscriptions numbered between E 1 –E 154 in the Yenisei region and inscriptions that were not numbered (Lisiç'ya I-II, Knışi Köyünden Bronz Ayna Starı, Kök Haya, Beyskoye Köyünden Gümüş Kama, Kamenka Köyünden Bronz Para, Bronz Para-Krasnoyarsk, Devlet Ermitajı'ndan Gümüş Kap, Kunya Dağı Kaya Yazıtı, Kulplu Sedyarski Maşrapası, Kulplu Gümüş Maşrapa, Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt, Sargol, Ozernaya II, Çinge ve Edegey I-VI) were also included in the study. All of the mentioned inscriptions have been scanned and divided into subheadings by the method of classification. It is included phonetically remarkable details and some specific details about the use of punctuation marks. It has been observed that the Yenisei inscriptions generally reflect the linguistic features of Orkhon Turkish. The current study reflects the phonetic characteristics of the period in which it was written, so it is thought that it will be a source for similar studies to be done from now on.

GİRİŞ

Yenisey yazıtları, Türk dilinin en eski yazılı dil yadigârlarından olup Sayan-Altay bölgesinde yaşamış önemli bazı şahsiyetler için dikilmiş mezar taşlarıdır. Bu yazıtlarda, Moğolistan bölgesi yazıtlarındaki lirizm ve anlatım zenginliği bulunmayıp bu yazıtlar daha çok özlü sözleri andırmaktadır (Yıldırım, 2019: 4). Yenisey yazıtları ifadesi ile daha çok, bugünkü Tuva ve Hakasya sınırları içerisinde ele geçmiş yazıtlar anlaşılmaktadır (Aydın, 2015: 13). Yenisey yazıtları, ilk bulunan yazıtlar olmasına rağmen Moğolistan'daki büyük kağanlık yazıtlarının gölgesinde kalmıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri II. Türk Kağanlığı ve Uygur Kağanlığı yazıtlarının Yenisey yazıtlarından hacimli olmasıdır (Aydın, 2015: 13). Yenisey yazıtları ile ilgili ilk tarihi bilgi, Romen asıllı Nicolaie Milescu'nun 1675 yılında tuttuğu kayıtlarda bulunmaktadır. Milescu, bu kayıtlarda Yenisey Nehri'nin yukarı kısmında bazı taş abideler bulunduğunu belirtmektedir (Aydın, 2014: 27).

Eski Türk yazıtlarındaki runik harfli yazım sistemi, alfabetik yazım sistemi ile hece yazım sisteminin karışımından oluşmaktadır. Belirli kurallara bağlı bu yazım sisteminde ünlü harflerin kullanımı oldukça sınırlıdır (Tekin, 2016: 29). Alfabe; dört büyük yazıtta dört ünlü işareti (a/e, ı/i, o/u ve ö/ü) varken çalışma konumuz olan Yenisey yazıtlarında kapalı e (è) (E) ile birlikte toplam 5 işaret bulunmaktadır. Yenisey yazıtlarında kapalı e sesi farklı bir işaret ile (E) gösterilmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Kapalı e sesini taşıyan sözcüklerin çoğunda bu işaret kullanılmıştır. Kapalı /è/ (E) dışındaki ünlüler sistematik bir biçimde birbirlerine karşılık oluşturmurlar (Tekin, 2016: 47).

Art ünlüler (a, ı, o, u) ↔ Ön ünlüler (e, i, ö, ü)

Alçak ünlüler (a, e, o, ö) ↔ Yüksek Ünlüler (ı, i, u, ü)

Düz ünlüler (a, e, ı, i) ↔ Yuvarlak Ünlüler (o, ö, u, ü)

Türk runik alfabesinde /b/, /d/, /g/, /k/, /l/, /n/, /r/, /s/, /t/, /y/ ünsüzlerini karşılayan ikişer harf mevcuttur. Bunlardan biri art ünlülü seslerin yazımı için kullanılırken diğeri ise ön ünlülü seslerin yazımı için kullanılır. Buna örnek teşkil edecek bazı sözcükler aşağıda verilmiştir:

/BGm/ *bagım* 'birleşik boyum' Oya (E 27) 7) --- /bgm/ *begim* 'beyim' (Uybat III (E 32) 10)

/BRDm/ *bardım* 'gittim' Uybat III (E 32) 6) --- /brdm/ *bërdim* 'verdim' (Adr./3)

/KLp/ *kalıp* 'kalıp' Köjeelig-Hovu (E 45) 2) --- /klp/ *kelip* 'gelip' (Ak-Yüs I (E 38) 1)

/TAG/ *tag* 'dağ, yaban' Abakan (E 48) 4) --- /tg/ *teg* 'gibi' (Oçurı (E 26) 7)

Dil, bir toplumun düşünce yapısını gösteren, toplumu toplum yapan, insan ile toplum arasındaki bağı sağlayan en güçlü kültür ögesidir (Türk, 2017: 786). Dil, yaşamın bütün alanlarında, günlük yaşamın en sade olaylarında, bilimin ana formlarında, gelenek-görenek ve törelerde, inançlarda ortaya çıkar (Türk, 2020: 323). Dil, bir yandan bünyesinde birçok unsuru barındırırken bir yandan da zaman içerisinde değişen ve gelişen bir yapıya sahiptir. Dilin temel yapı taşı olan sözcükler de bu süreçte semantik ve fonetik açıdan bazı değişimlere uğrar. Bu çalışmada da Yenisey yazıtlarındaki fonetik olaylar; ünlü olayları, ünsüz olayları ve noktalama işaretlerinin kullanımı şeklinde alt başlıklara ayrılarak verildi. Daha sonra Yenisey yazıtlarında tespit edilen ses olayları ve noktalama işaretleri ile ilgili örnekler yer verildi. Örnekler; yazıt sırasına göre verilmiş olup iç parantezdeki sayı yazıt numarasını, sağındaki sayı ise satır numarasını göstermektedir. Tek satırlı yazıtlarda sadece yazıt numarası verilmiştir.

1. Ünlü Olayları

1.1. Artdamaksıllaşma

Artdamaksıllaşma, bir sözcükteki ön ünlü veya ünlülerin bazı seslik nedenlerle art ünlüye veya ünlülere dönüşmesidir (Eker, 2011: 289). Orhon Türkçesinde artdamaksıllaşma örneği sadece Çinceden dilimize geçmiş olan *señün* 'general' sözcüğünde görülür. Orhon yazıtlarında ön ünlülü olan bu sözcük Yenisey yazıtları ile Dunhuang yazmalarında genellikle *sañun* biçiminde geçer (Tekin, 2016: 60).

bayça sañun "General Bayça" (Barık III (E 7) 1)
çoçı böri sañun "General Çoçı Böri" (Aldı-Bel I (E 12) 1)
bilge sañun "General Bilge" (Haya-Başı (E 24) 5)
körtle sañun "General Körtle" (Elegest II (E 52) 1)
buyruk alp sañun "General Buyruk Alp" (Podkuninskaya (E 71) 4)
sañun totok "General Totok" (Demir-Sug (E 92) 2)

1.2. Ünlü Benzeşmeleri

Benzeşme; sözcük içindeki bir sesin, boğumlanma noktası veya niteliği bakımından yan yana veya aralıklı duran bir başka sesle benzer veya eş duruma getirilmesi olayıdır. (Korkmaz, 2019: 90).

1.2.1. İlerleyici Ünlü Benzeşmesi

Yenisey yazıtlarında hem yakın hem de uzak ünlü benzeşmeleri için örnekler vardır. Bu örnekler aşağıda gösterilmiştir.

1.2.1.1. Yakın Benzeşme

1.2.1.1.1. 3. Tekil Kişi İyelik +I

ugrın 'uğru' (Elegest I (E 10) 8) < **ugur-in* (Tekin, 2016: 61).

yasın 'yasında' (Oçurı (E 26) 5) < **yas-in*

taşın 'taşını' (Bay-Bulun II (E 49) 4) < **taş-in*

1.2.1.1.2. 1. Tekil Kişi İyelik Eki +im

adaşım 'yoldaşım' (Begra (E 11) 8) < **adaş-im*

yaşım 'yaşım' (Çaa-Höl III (E 15) 3) < **yaş-im*

ataçım 'babacığım' (Uybat III (E 32) 14) < **ataç-im*

atlarım 'atlarım' (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4) < **atlar-im*

tañım 'tayım' (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5) < **tañ-im*

1.2.1.2. Uzak Benzeşme

Yenisey yazıtlarında ilerleyici ünlü benzeşmesi sadece bir örnekte görülmüştür.

andag 'öyle, onun gibi' (Altın-Köl II (E 29) 8) < *anı teg* 'onun gibi'

1.2.2. Gerileyici Ünlü Benzeşmesi

İlk ve orta hecelerin düz-dar ünlüsü, izleyen hecenin ya da sözcüğün yuvarlak ünlüsünün etkisi ile yuvarlaklaşır (Tekin, 2016: 62). Yenisey yazıtlarında gerileyici ünlü benzeşmesi tek örnekte tespit edilmiştir.

/ı-u/ > /u-u/

Ulg<d>туру umadı- 'büyütmeye muktedir olamadım' (Herbis-Baarı (E 59) 2) < *ulugadt(ı)ru uma-*

1.3. Ünlü Düşmesi

Çeşitli seslik olaylar nedeniyle sözcüklerin iç ve son seslerindeki bazı ünlüler düşüme uğrar (Korkmaz, 2019: 240). Yenisey yazıtlarında bir örnek dışında diğer bütün ünlü düşmesi içseste meydana gelmiştir.

1.3.1. İçseste Ünlü Düşmesi

Yenisey yazıtlarında içseste ünlü düşmesine uğrayan sözcükler şunlardır:

oglanım 'oğullar, evlatlar' (Uyuk-Tarlak (E 1) 1) < **ogıl+an*

altmış 'altmış' (Uyuk-Tarlak (E 1) 1) < *altı+mış*

adrıltım 'ayrıldım' (Uyuk-Turan (E 3) 1) < *adır-ı-l-tım*

ulgatım 'büyüdüm' (Barık III (E 7) 2) < *ul+lug+a-tım*

egnın 'omuza, sırta' (Elegest I (E 10) 5) < *egın+ın*

ugrınta 'uğruna' (Elegest I (E 10) 8) < *ugur+ınta*

oglıt 'oğullar, evlatlar' (Oçurı (E 26) 2) < *ogıl+ıt*

yetmiş 'yetmiş' (Oçurı (E 26) 10) < *yeti+mış*

seçlinme ‘seçilme’ (Altın-Köl I (E 28) 6) < *seç-il-in-me*
tegzindim ‘dolaştım’ (Altın-Köl II (E 29) 2) < *teg-iz-in-dim*
balbal ‘balbal’ (Tuba II (E 36) 3) < **barmal* < Mo. *barimal* ‘heykel’ (Tekin, 2016: 62)
aşnu ‘önceki, eski’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2) < *aşın-u*
egri ‘eğri’ (Telea (E 46) 3) < *egir-i*
yalñuz ‘yalnız, kişi adı’ (El-Başı (E 68) 7) < *yalıñ+öz*¹

1.3.2. Sonseste Ünlü Düşmesi

Yenisey yazıtlarında sonseste ünlü düşmesi sadece bir örnekte görülmüştür.
küç köl totok ‘Küç Köl Totok’ (Oznaçennaya I (25) 2) < *küli* çor (Tekin, 2016: 63)

1.4. Ünlü Türemesi

Sözcüğün özgün biçiminde bulunmayan bir ünlünün sonradan türlü seslik nedenlerle ortaya çıkmasıdır (Eker, 2011: 287). Yenisey yazıtlarında sadece bir örnekte ünlü türemesi görülmüştür.
buñusuz ‘sıkıntısız’ (Barık II (E 6) 3) ~ *buñsuz* ‘sıkıntısız’ (Oçurı (E 26) 7)

1.5. Büzülme

Büzülme bir sözcükte, bazen ünlülerden birinin, bazen de ünlülerle birlikte, yanlarında bulunan güçsüz ünsüzlerin kaybolmasıdır. (Eker, 2011: 288). Yenisey yazıtlarında sadece bir örnekte büzülme tespit edilmiştir.
andag ‘öyle, onun gibi’ (Altın-Köl II (E 29) 8) < *anı teg* ‘onun gibi’

1.6. Damak Uyumu

Damak uyumunda bir sözcüğün bütün ünlülerin ya art ünlülü ya da ön ünlülü olma koşulu vardır. Başka bir ifadeyle bir sözcüğün ilk hecesindeki ünlü art ünlü ise diğer hecelerin de art ünlülü olması; ilk hecesindeki ünlü ön ünlülü ise diğer hecelerdeki ünlülerin de ön ünlülü olması gerekir.

Damak uyumu kuralının işlemediği durumlar da vardır. Bazı sözcükler ilk hecelerindeki art ünlülerin komşu ünsüzler nedeniyle öndamaksillaşması sonucu ünlü uyumundan çıkmıştır. Ayrıca, belli bazı eklerin ön ünlülü tek biçimi vardır ve bu nedenle ünlü uyumu kuralına uymaz (Tekin, 2016: 53). Bu ekler art ünlülü sözcüklere gelince uyum bozulur.

1.6.1. Öndamaksillaşma Sonucu Uyumdan Çıkma

Yenisey yazıtlarında herhangi bir hecede düz-dar olan art ünlü öndamaksillaşarak uyumdan çıkmıştır. Öndamaksillaşma sonucu uyumdan çıkan sözcükler aşağıda verilmiştir.

/LTUNlg/ *altunlig* ‘altınlı’ (Uyuk-Turan (E 3) 2)

/YRldm/ *yırldım* ‘ayrıldım’ (Haya-Başı (E 24) 5)

/SRlg/ *sarig* ‘sarı’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 5)

Tekin’e göre Orhon yazıtlarında 1. kişi istek-emir eki (-*ayın*) almış sözcükler öndamaksillaşma sonucu uyumdan çıkar (2016: 53). Yenisey yazıtlarında ise istek-emir eki almış sözcükler uyumdan çıkmamıştır.

adrılai(ı)n ‘ayrılalım’ (Elegest I (E 10) 9)

kal<a>y(ı)n ‘kalayım’ (Elegest I (E 10) 9)

[*ya*]l^hkay(ı)n ‘yalnız başıma kalayım’ (Elegest I (E 10) 9)

1.6.2. Damak Uyumuna Girmeyen Ekler

Orhon yazıtlarında damak uyumuna girmeyen ekler şunlardır: 1. 3. kişi iyelik eki “+(s)i”, 2. 1. ve 2. kişi tekil iyelik almış sözcüklere eklenen belirtme durumu eki /+ın/, 3. Sıfat-fiil eki “-mış” (Tekin,

¹ Bu sözcük Yenisey yazıtlarında hem *yalñus* hem de *yalñuz* biçiminde geçmektedir. Erdal sözcüğün *yalıñ* ve *us* sözcüklerinin birleşimi olarak görür (1991: 338). Tekin sözcüğün Yenisey yazıtlarında z’li biçimlerinin var olduğunu söyleyerek **yalıñ* öz biçiminde olduğunu ileri sürer (1994: 263). Aydın *yalñus* ve *yalñuz* biçimlerinde yazılmış sözcüğün *yalan* ‘yalın, çıplak’ sözcüğünün anlamsal olarak mümkün görmektedir. Fakat sözcüğün sonunda bulunan *s* ve *z* seslerinin Türkçe bir ek olma ihtimalinin yanında ilk sözcüğünün ünlüsünün yuvarlak olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtir (2015: 65). Bu sözcük etimolojilerine dair ayrıntılı bilgi için bk. (Aydın: 2015: 65).

2016: 54).

1.6.2.1. 3. Kişi İyelik Eki +(s)i

3. kişi iyelik eki Orhon yazıtlarında genellikle /+i/ ve /+si/ biçiminde ön ünlülüdür. Bu durum yazımdan anlaşılmaktadır: Bu eki almış art ünlülü sözcüklere eklenen belirtme durumu eki /+n/ genellikle ön /n/ harfi ile, iyelik ekinin /+si/ türünü almış art ünlülü sözcüklerdeki /s/ ünsüzü de genellikle ön /s/ harfi ile yazılır (Tekin, 2016: 54). Yenisey yazıtlarında bazen uyuma devam edilirken bazen de uyumdan çıkmıştır.

ugr(i)nta 'uğrunda' (Elegest I (E 10) 8)

ogl(i)n 'çocuğu (ile)' (Uybat II (E 31) 5)

yas(i)nta 'yasında, mateminde' (Oçurı (E 26) 5)

taş(i)n 'taşını' (Bay-Bulun II (E 49) 4)

uç(i)n 'ucuyla' (Alaş I (E 153) 3)

1.6.2.2. Belirtme Durumu Eki +In

Tekil 1. ve 2. kişi iyelik ekli sözcüklere eklenen belirtme durumu eki /+In/ de bazı yazıtlarda (Orhon yazıtları, Süci yazıtı ve Irk Bitig'de) genellikle ön /n/ harfi ile yazılmıştır (Tekin, 2016: 55). Yenisey yazıtlarında bu duruma örnek olabilecek iki sözcük vardır. Bunlardan biri ön /n/ harfi ile yazılmışken diğeri art /n/ harfi ile yazılmıştır.

ogulum(i)n 'oğlumu' (Uyuk-Turan (E 3) 5)

ogulanım(i)n 'oğullarımı, evlatlarımı' (Herbis-Baarı (E 59) 1)

1.7. Dudak Uyum

Dudak uyumu (düzlük-yuvarlaklık uyumu) iki kurala göre belirlenir. Bunlardan birincisi bir sözcüğün ilk hecesinde yuvarlak bir ünlü varsa diğeri hecesindeki ünlü ya yuvarlak olmalı ya da düz geniş ünlülü olmalıdır. İkincisi ise bir sözcüğün ilk hecesinde düz ünlü varsa diğeri hecenin de düz ünlülü olması gerekir.

Orhon Türkçesinde ise dudak ya da düzlük-yuvarlaklık uyumu henüz ilk gelişme aşamasındadır. Başka bir ifadeyle, Orhon Türkçesinde sadece bağlama ünlüleri ve "Konsonant-Vokal-Konsonant" biçimindeki ekler dudak uyumu kuralına uyar (Tekin, 2016: 56).

1.7.1. Bağlama Ünlüleri

Yuvarlak ünlülü gövde ve hecelerden sonra gelen bağlama ünlüleri Yenisey yazıtlarında dudak uyumuna girmektedir.

kunçuy+u+m 'eşim' (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

erdem+i+g 'kahramanlığı' (Barık I (E 5) 1)

bodun+u+g 'halkı' (Altın-Köl II (E 29) 4)

kan+i+n 'hanın' (Abakan (E 48) 2)

er+i+g 'askeri' (El-Başı (E 68) 20)

1.7.2. Dudak Uyumuna Giren Ekler

Yenisey yazıtlarında dudak uyumuna giren "Konsonant-Vokal-Konsonant" biçimindeki ekler şunlardır: Sıfat yapan "+lXg, +lXk" ekleri, 1. ve 2. kişi tekil ve çoğul belirli geçmiş zaman ekleridir.

1.7.2.1. +lXg

/LTUNlg/ *altunlig* 'altın' (Uyuk-Turan (E 3) 2)

/dklg/ *adaklig* 'ayaklı' (Begre (E 11) 3)

/rklg/ *erklig* 'güçlü' (Altın-Köl I (E 28) 8)

/ZGLG/ *azıglıg* 'azılı, vahşi' (Uybat VI (E 98) 3)

/bdzlg/ *bedizlig* 'resimli, yazılı' (Tepsey I (E 111))

/KUTLUG/ *kutlug* 'kutlu' (Tepsey V (E 115))

1.7.2.2. +lık

/Üzlk/ özlük 'has' (Altın-Köl I (E 28) 6)

/YRLK/ yarlıka- 'lütftetmek' (Uybat III (E 32) 5)

/bgllk/ beglik 'beylik' (Kopön Altın Küp I (E 81))

1.7.2.3. Teklik ve Çokluk 1./2. Kişi Kesin Geçmiş Zaman Eki

/LMDn/ almadın 'almadın' (Altın-Köl I (E 28) 6)

/klmdniz/ kelmediniz 'gelmediniz' (Uybat I (E 30) 5)

/ALTM/ altım 'aldım' (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10)

/DRLDM/ adıldım 'ayrıldım' (Tuva B (E 50) 3)

/brtmz/ bértimiz 'verdik' (Kopön Altın Küp I (E 81))

1.7.3. Dudak Uyumuna Girmeyen Ekler

Yenisey yazıtlarında dudak uyumuna girmeyen ekler şunlardır: Belirli geçmiş zaman eki "-DI", aitlik eki "+GI" ve geçmiş zaman sıfat-fiil eki "-mİş".

1.7.3.1. Kişi Belirli Geçmiş Zaman Eki (-DI)

/BULTI/ boltı 'oldu' (Köjeelig-Hovu (E 45) 9)

/kÜrtI/ körti 'gördü' (Şanci III (E 152) 1)

1.7.3.2. Aitlik Eki (+KI)

/ŞNUKI/ aşnuku 'önceki, eskisi' (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2)

1.7.3.3. Geçmiş Zaman Sıfat-fiil Eki "+mİş"

/Ülrmşm/ ölürmüşim 'öldürdüğüm' (Uyuk-Oorzak I (E 108) 2)

/Ülms/ ölmüş 'ölmüş' (Tugutüp I (E 120) 1)

1.8. Öndamaksillaşma

Öndamaksillaşma, bir sözcükteki art ünlü veya ünlülerin bazı seslik nedenlerle ön ünlüye veya ünlülere dönüşmesidir.

bin 'bin, sayısız' (Çaa-Höl IV (E 16) 2) ~ bin 'bin, sayısız' (Oçurı (E 26) 9)

altunlğ 'altınlı' (Elegest I (E 10) 5) ~ altunlig 'altınlı' (Uyuk-Turan (E 3) 2)

1.9. Kapalı /e/ (E) Ünlüsü (è)

Orhon yazıtlarında kapalı /e/ ünlüsünü gösteren özel bir işaret olmamasına rağmen Yenisey yazıtlarında bu ses için özel bir işaret (E) vardır. Yenisey yazıtlarında tespit edilen kapalı /e/ (E) ünlüsü ile yazılmış bazı sözcükler aşağıda verilmiştir.

/et/ èt- 'etmek, yapmak' (Uyuk-Arjan (E 2) 2)

/kes/ kèş 'okluk, sadak' (Oznaçennaya I (25) 3)

/bes/ bèş 'beş' (Köjeelig-Hovu (E 45) 2)

/el/ èl 'yurt, vatan' (Tuva D (E 51) 2)

/eCi/ éç<i> 'ağabey' (Tuva D (E 51) 3)

/ber/ bèr- 'vermek' (El-Bajı (E 68) 5)

/te/ tè- 'demek' (El-Bajı (E 68) 8)

2. Ünsüz Olayları

2.1. Ünsüz Değişimleri

Bir ünsüzün yerini kendisine yakın başka bir ünsüze bırakmasıdır (Korkmaz, 2019: 242).

2.1.1. k>g Değişimi

gèyik 'yaban hayvanı' (Hemçik-Çırgakı (E 41) 7) < kèyik (Kızıl-Çıraa II (E 44) 2)²

gaşga 'alın akıtmalı at' (Hemçik-Çırgakı (E 41) 11) < kaşga

gadaş 'akraba' (Malinovka (E 56) 1) < kadaş (Yeerbek II (E 149) 5)³

² gèyik, gaşga, gut, gadaş sözcüklerindeki ünsüz değişimlerine dair ayrıntılı bilgi için bk. (Aydın, 2018: 172-176).

totog ‘askerî vali’ (El-Başı (E 68) 13) < *totok* (Abakan (E 48) 8)
gut ‘baht, talih; kişi adı’ (Malinovka (E 56) 2) < *kut* (Tepsey VII (E 117))

2.1.2. z>s Değişimi

as ‘kakım’ (Uybat VI (E 98) 6), < *az* (Tepsey VIII (E 123))
yalıus ‘yalnız’ (Tugutüp I (E 120) 1) < *yalıuz* (El-Başı (E 68) 7)
esis “ne yazık!, ne acı!” (Novosyolovo (E 144) 1) < *esiz* (Köjeelig-Hovu (E 45) 9)

2.1.3. l>ş Değişimi

kış- ‘yapmak, etmek’ (El-Başı (E 68) 14) < *kıl-* (Uybat VI (E 98) 2)

2.1.4. t>d Değişimi

êşid- ‘işitmek’ (Kara-Yüs (E 39) 4) < *êşit-* (Kara-Yüs (E 39) 6)

2.1.5. t>ç Değişimi

biçig ‘yazıt’ (Tuba III (E 37) 3) < *bitig* (Ust-Kulog (E 135) 3)⁴

2.1.6. ş>ç Değişimi

çad ‘bir unvan’ (Bay-Bulun I (E 42) 6) < *şad*
çigçi ‘bir unvan’ (Tepsey III (E 113)) < *çigşi* (Çaa-Höl VII (E 19) 1)

2.2. Genizsilleşme

Söz başındaki /b/ ünsüzü, söz içinde kendisini izleyen genizsil bir ünsüzün etkisi ile genizsilleşerek /m/ye dönüşür (Tekin, 2016: 70).

men ‘ben’ (Elegest I (E 10) 12) ~ *ben* ‘ben’ (El-Başı (E 68) 3)
menğü ‘ebedî (taş)’ (Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt/1) ~ *benğü* (Uybat IV (E 33) 3)
menkü ‘ebedî (taş)’ (Kara-Yüs (E 39) 5) ~ *benğü* (Altın-Köl I (E 28) 9)

2.3. Ünsüz Benzeşmesi

Ünsüz benzeşmesi, iç seste yan yana iki ünsüz bulunan yerlerde veya söyleniş bakımından aynı durumda bulunan komşu sözcüklerin son ve ön sesleri arasında, bazen iki ünsüzden birinin kendisine yakın boğumlanma niteliği taşıyan öteki tarafından büsbütün veya kısmen benzeştirilmesi olayıdır (Korkmaz, 2019: 242).

2.3.1. İlerleyici Ünsüz Benzeşmesi

2.3.1.1. Yakın Benzeşme

Yenisey yazıtlarında tespit ettiğimiz ilerleyici yakın benzeşme örnekleri şunlardır: /bk/ > /bg/, /gş/ > /gç/, /mk/ > /mg/, /nk/ > /ng/, /rk/ > /rg/.

2.3.1.1.1. /bk/ > /bg/

awga ‘ava’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 4) < *awka*

2.3.1.1.2. /gş/ > /gç/

çigçi ‘bir unvan’ (Tepsey III (E 113)) < *çigşi* (Çaa-Höl VII (E 19) 1)

2.3.1.1.3. /mk/ > /mg/

ağılimga ‘ağılımda’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 9)

artimga ‘arkama’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 10)

yaşimga ‘yaşımda’ (Köjeelig-Hovu (E 45) 5)

kunçuyumga ‘eşimden’ (Barık II (E 6) 4)

³ Yenisey yazıtlarında çok sık kullanılan *kadaş* sözcüğü Malinovka (E 56) yazıtında *gadaş* biçiminde geçmektedir. Aydın söz başında k->g ötümlenmesi, yazıcının diyalektinde bu ötümlenmenin başlamış olabileceğini ihtiyatla öne sürmektedir (Aydın, 2018: 173).

⁴ *bitig* sözcüğü Tuba III (E 37) yazıtında ve Kök Haya yazıtında *biçig* olarak geçmektedir. Aydın, Yenisey bölgesindeki bu iki yazıttaki ç’li biçim, her iki yazıtın yazıcısının dilinde -t->-ç- ünsüz değişimi olduğunu düşünmektedir (Aydın, 2018: 177). Sözcük ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Aydın, 2018: 176-177).

2.3.1.1.4. /nk/ > /ng/

künge 'güneşe' (Köjeelig-Hovu (E 45) 5)

kanga 'hana' (Begre (E 11) 9)

2.3.1.1.5. /rk/ > /rg/

arguy 'siper' (Bay-Bulun I (E 42) 4) < *arkuy* (Tonyukuk Yazıtı 53.satır)

2.3.1.2. Uzak Benzeşme

Yenisey yazıtlarında uzak benzeşmeye örnek teşkil edecek sadece bir sözcük tespit edilmiştir.

/b-m/ > /b-b/

balbal 'balbal' (Uybat III (E 32) 10) < **barbal* < **barmal* < Mo. *barimal* 'heykel' (Tekin, 2016: 73).

2.3.2. Gerileyici Benzeşme

2.3.2.1. Uzak Benzeşme

Yenisey yazıtlarında gerileyici uzak benzeşmeye örnek teşkil edecek sadece bir sözcük tespit edilmiştir.

/r-l/ > /l-l/

balbal 'balbal' (Uybat III (E 32) 10) < **barbal* < **barmal* < Mo. *barimal* 'heykel' (Tekin, 2016: 74).

2.4. Aykırılışma

Bir sözcükteki aynı ya da benzer seslerden birisinin değişikliğe uğramasıdır.

menkü 'ebedî (taş)' (Kara-Yüs (E 39)5) ~ *benğü* (Altın-Köl I (E 28) 9)

benkü 'ebedî (taş)' (Uyuk-Oorzak I (E 108) 4) ~ *benğü* (Tuba II (E 36) 3)

edkü 'iyi' (E 40) < *edgü* (Oçurı (E 26) 10)

2.5. Ötümsüzleşme

Ötümsüzleşme, bazı fonetik nedenlerle sözcükteki ötümlü ünsüzlerin ötümsüz ünsüzlere dönüşmesidir (Eker, 2011: 296). Orhon Türkçesinde, ötümlü /l, n, r, z, m/ ünsüzlerinden sonra gelen bazı ötümlü ünsüzler, kendilerini korumaları beklenirken, tam tersine, ötümsüzleşirler (Tekin, 2016: 74) Yenisey yazıtlarında tespit ettiğimiz ötümsüzleşmeler şunlardır: /ld/ > /lt/, /nd/ > /nt/, /rd/ > /rt/, /kd/ > /kt/, /md/ > /mt/, /şd/ > /şt/.

2.5.1. /ld/ > /lt/

yılta 'yılında' (Elegest I (E 10) 9) < *yılta*

ölti 'öldü' (Oçurı (E 26) 5) < *öldi*

bolı 'oldu' (Altın-Köl I (E 28) 1) < *boldı*

kaltı 'kaldı' (Abakan (E 48) 5) < *kaldı*

2.5.2. /nd/ > /nt/

bodunta 'halkta' (Uyuk-Tarlak (E 1) 2) < *bodunda*

anta 'onda, orada' (Begre (E 11) 3) < *anda*

yasınta 'yasında' (Oçurı (E 26) 5) < *yasında*

tegzinti 'dolaştı' (Uybat II (E 31) 4) < *tegzindi*

kanta 'nerede' (Hemçik-Çırgakı (E 41) 8) < *kanda*

bunta 'bunda, burada' (Bay-Bulun II (E 49) 4) < *bunda*

içinte 'içinde' (Podkuninskaya (E 71) 1) < *içinde*

2.5.3. /rd/ > /rt/

kara seırte 'Kara Sengirde' (Haya-Baji (E 24) 2) < *kara seırte*

kelürti 'getirdi' (Altın-Köl I (E 28) 1) < *kelürdi*

adırtı 'ayrıldı' (Altın-Köl I (E 28) 8) < *adırdı*

tike berti 'dikiverdi' (Altın-Köl I (E 28) 9) < *tike berti*

ölürti 'öldürdü' (Abakan (E 48) 3) < *ölürdi*

körmez ertinjiz 'körmediniz' (Oçurı (E 26) 11) < *erdinjiz*

körti 'gördü' (Şancı III (E 152) 1) < kördi

2.5.4. /kd/ > /kt/

tikti 'dikti' (Hemçik-Çırgakı (E 41) 2) < tikdi

2.5.5. /md/ > /mt/

bêlimte 'belimde' (Uyuk-Turan (E 3) 2) < bêlimde

êlimte 'yurdumdan' (Uyuk-Turan (E 3) 3) < êlimde

yaşımta 'yaşımda' (Uybat III (E 32) 16) < yaşımda

2.5.6. /şd/ > /şt/

yaşta 'yaşında' (Hemçik-Bom II (E 96) 1)

2.6. Yer Değiştirme

Yenisay yazıtlarında yer değiştirme örneği bir defa tanıklanmıştır. Bu örnekte *alkış* sözcüğündeki /l/ ünsüzü ile *erdem* sözcüğündeki /r/ ünsüzü yer değiştirmiştir.

arkış eldem 'övgü ve erdem' (Bay-Bulun II (E 49) 4) < **alkış erdem* (Tekin, 2016: 76).

2.7. Kaynaşma

Kaynaşma, söz içinde yan yana bulunan iki ünsüzün zamanla birleşip tek fonem hâline gelmesidir. Yenisay yazıtlarında /ng/ > /ŋ/ ünsüz çiftinde kaynaşma örneği görülür.

/ng/ > /ŋ/

utışına 'uğruna' (Elegest I (E 10) 9) < **utuş+ın+ga*

baña 'bana' (Elegest I (E 10) 10) < **ben+ge*

kanına 'hanına' (Çaa-Höl I (E 13) 4) < **kan+ın+ga*

bodunına 'halkına' (Uybat III (E 32) 7) < **bodun+ın+ga*

êliŋe 'yurduna' (Uybat III (E 32) 8) < **êl+ın+ge*

oglına 'oğluna' (Uybat III (E 32) 9) < **ogıl+ın+ga*

eşine 'eşine' (Abakan (E 48) 8) < **eş+ın+ge*

begine 'beyine' (Herbis-Baarı (E 59) 3) < **beg+ın+ge*

añar 'ona' (Demir-Sug (E 92) 2) < **an+gar*

2.8. Ünsüz Düşmesi

Ünsüz düşmesi, sözcük içinde bir ünsüzden önce, sözcük sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste *r*, *n*, *l*, *f*, gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayıdır (Korkmaz, 2019: 242). Yenisay yazıtlarında söz sonundaki /n/ ünsüzü birkaç sözcüğün yalın durumunda düşmüş ise de bazı söz gruplarında kendini korumuştur:

êki 'iki' (Kızıl-Çıraa I (E 43) 6) < **ekin*

yagı 'düşman' (Tugutüp I (E 120) 1) < **yagın* < Mo. *dayin* 'düşman; savaş' < **dagın* (Tekin, 2016: 77).

2.9. İkiz Ünsüzler

Yenisay yazıtlarında söz içindeki ikiz ünsüzlerden biri genellikle gösterilmez.

/K/ = k(k)

/YRLKDI/ *yarlık<k>adı* 'lütfetti' (Uybat III (E 32) 5) < *yar+lık+ka-dı*

/t/ , /d/ = t<d> ~ <d>t

/yÜtm/ *yü<d>tüm* 'sırladım' (Elegest I (E 10) 5) < *yüd-tü-m*

/AltI/ *êlet<d>i* 'taşıdı' (Altın-Köl II (E 29) 1) < /AltIdI/ *êletdi* (Altın-Köl I (E 28) 1)

/RTM/ *art<d>ım* 'artırdım' (Bay-Bulun I (E 42) 4) < *art-dı-m*

/TUTUM/ *tut<d>um* 'savundum' (Köjeelig-Hovu (E 45) 4) < *tut-du-m*

/ULGTUR/ *ulga<d>tur-* 'büyütmek' (Herbis-Baarı (E 59) 1) < *ulug+ad-tur-*

/YURTI/ *yorit<d>i* 'yürüttü' (Şancı III (E 152) 1) < *yori-t-dı*

/L/ , /l/ = l(l)

/ældm/ əl<l>edim ‘yurt sahibi yaptım’ (Köjeelig-Hovu (E 45) 4) <əl-le-di-m

3. Noktalama İşaretlerinin Kullanımı

Yenisey yazıtlarında sözcükleri ayırmak için iki nokta (:) ve nokta (.) işareti kullanılmıştır. Bu noktalama işaretleri ile ilgili bazı tespitlerimiz maddeler hâlinde aşağıda verilmiştir:

1. Normal uzunluktaki sözcükler birbirinden iki nokta (:) işareti ile birbirinden ayrılır:

esizim e : yıta : bökmedim : adrıltım : kinim : kadaşım : yıta : adrıltım “Ne yazık! Eyvah! Doymadım, ayrıldım. Akrabalarım, eyvah! (Sizlerden) ayrıldım.” (Uyuk-Turan (E 3) 1)

kadaşım : adrıldım : ıyu : kuyda : kunçuyum : adrıldım : “Akrabalarımından ayrıldım, yazık! Obada eşimden ayrıldım.” (Çaa-Höl I (E 13) 2)

yalawaç : barıpan : kelmedinçiz : begimiz e “Elçi (olarak) gidip gelmediniz beyimiz.” (Uybat I (E 30) 5)

bodunum a : oğlum a : yutuzum a “(Ey) halkım! Çocuklarım! Eşim! (Kızıl-Çıraa I (E 43) 1)

2. Tek heceli sözcükler genellikle önceki veya sonraki sözcükle birlikte yazılır:

üç yaşımda : ‘üç yaşımda’ (Barık II (E 6) 1)

ben öltüm “Ben öldüm.” (Tuba III (E 37) 3)

er erdemim : ‘erkeklik kahramanlığım’ (Hemçik-Çırgakı (E 41) 1)

yüz kadaşım a : ‘yüz akrabam’ (Bay-Bulun II (E 49) 1)

3. Birleşik sözcükler ve söz grupları genellikle birlikte yazılır:

kök tenride : ‘mavi gökte’ (Elegest I (E 10) 3)

uyur kadınım <ü>çün : “kudretli kaynım için” (Çaa-Höl V (E 17) 2)

külüg apa : “Külüg Apa (kişi adı)” (Çaa-Höl VIII (E 20) 2)

kadır yağıda : ‘güçlü düşmanın’ (Oya (E 27) 6)

sekiz kırk : ‘otuz sekiz’ (Ak-Yüs I (E 38) 6)

4. Bazen bir sözcük noktalama işareti ile ikiye ayrılır:

kunçuy : um a ‘eşim’ (Uyuk-Tarlak (E 1) 1)

um : ugdaş ‘kutlu, aziz’ (Çaa-Höl I (E 13) 1)

bulga : k ‘karışık’ (Çaa-Höl III (E 15) 1)

kunçuyum : ka ‘eşime’ (Çaa-Höl X (E 22) 1)

yér : ig ‘yeri’ (Ayna III (E 84) 1)

5. Bazı satırlarda noktalama işareti kullanılmamıştır:

eşim <u>rum azışdım “Eşimden, çocuklarımdan ayrıldım.” (Uyuk-Arjan (E 2) 1)

tokuz kırk yaşımda elim için “Otuz dokuz yaşımda yurdum için” (Çaa-Höl XI (E 23) 1)

tört kadaşım a <esi>z e adrıldım “Dört akrabamdan, ne yazık! Ayrıldım.” (Tuva B (E 50) 3)

6. Bazen iki nokta yerine tek nokta (.) konduğu da olur:

yėti: böri . ölürdüm e barsıg . kökmekig ölürmedim e “Yedi kurt öldürdüm, pars ve Sibirya leoparı öldür(e)medim.” (Begre (E 11) 10)

suw yér . kem katun : tarlak “Su ve yer, Kem (ve) Katun (ırmakları)” (Aldı-Bel I (E 12) 4)

<...> ı/i . esizim e : buñum a : kuyda : kunçuyum a : bökişmedim “<...> ne yazık! Ne sıkıntı! Obada eşime doymadım.” (Herbis-Baarı (E 59) 2)

beglik . kümüş bértimiz “Beylik (için) gümüş verdik” (Kopön Altın Küp I (E 81))

özde : oğlum a . esiz e alp erdemimdaki “Vadide çocuklarım, ne yazık! Kahraman erdemimdeki(?)” (Lisiç’ya I)

7. Bazı satır başları iki nokta ile başlar:

: alt<i> otuz yaşım a erti “Yirmi altı yaşındayım.” (Tuba III (E 37) 2)

: erdem : anar : at : edkü : elge tağı : bar altun “Kahramanlık Anar? adın iyisi? yurda dağı? var. Altın” (Taşeba (E 40))

8. Bazı satır sonları iki nokta ile biter:

bo kan : eki : elig yaşı : esizim e : “Bu han, kırk iki yaşı(nda idi). Ne yazık!” (Kızıl-Çıraa I (E 43) 6)

arslan külüg : tirig : oğlu ben : külüg toğan : ben : “(Ben) Arslan Külüg Tirig(in) oğluyum. (Adım) Külüg Toğan’dır.” (Kızıl-Çıraa II (E 44) 6)

bıñ : bodrak : yunt : esizim e : “Bin kahverengi atım, ne yazık!” (Köjeelig-Hovu (E 45) 8)

kadaşım a yıta : esizim ebökmedim yıta : “Akrabalarım, eyvah! Ne yazık! Doymadım, eyvah!” (Yeerbek II (E 149) 5)

9. Satır sonu nokta (.) ile biten bir örnek tespit edilmiştir:

toña külüg : tarkan : beg m[en] . “(Ben) Tonga Külüg Tarkan Bey'im.” (Yeerbek II (E 149) 1)

SONUÇ

Büyük kağanlık yazıtlarında kapalı “e” sesini gösteren özel bir işaret yokken; Yenisey yazıtlarında kapalı “e” (E) sesini gösteren özel bir işaret vardır. Bu yönüyle Yenisey yazıtlarının Türk dilinde ayrı bir yeri bulunmaktadır. Yenisey yazıtlarında kapalı “e” (E) sesi ile yazılmış bazı sözcükler şunlardır: *ét-, kēš, tè-, èl , éçi, bèr-, bēš...*

İncelenen yazıtlarda karşılaşılan ünsüz değişimleri şunlardır: *k>g, z>s, l>ş, t>d, t>ç, ş>ç.*

Tespit edilen benzeşme hadiseleri ise şunlardır: */bk/ > /bg/, /gş/ > /gç/, /mk/ > /mg/, /ng/ > /nk/, /rk/ > /rg/, /b-m/ > /b-b/, /r-l/ > /l-l/.*

Yenisey yazıtlarında Tekil 3. kişi iyelik eki *+(s)i* ve belirtme durumu eki *+In* damak uyumunu bazen bozmuştur.

Yenisey yazıtlarında sıfat yapan “*+lXg, +lXk*” ekleri, teklik ve çokluk 1. ve 2. kişi belirli geçmiş zaman ekleri ve bağlama ünlüleri dudak uyumuna girerken belirli geçmiş zaman eki “*-DI*” ve aitlik eki “*+GI*” dudak uyumuna girmemektedir.

Yenisey yazıtlarında tespit edilen ötümsüzleşme hadiseleri şu ses çiftlerinde meydana gelmiştir: */ld/ > /lt/, /nd/ > /nt/, /rd/ > /rt/, /kd/ > /kt/, /md/ > /mt/, /şd/ > /şt/.*

Yenisey yazıtlarında söz içindeki ikiz ünsüzlerden biri genellikle gösterilmez.

Yenisey yazıtlarında noktalama işaretlerinin kullanımı ile ilgili tespitler şunlardır:

- 1) Normal uzunluktaki sözcükler birbirinden iki nokta (:) işareti ile birbirinden ayrılır.
- 2) Tek heceli sözcükler genellikle önceki veya sonraki sözcükle birlikte yazılır.
- 3) Birleşik sözcükler ve söz grupları genellikle birlikte yazılır.
- 4) Bazen bir sözcük noktalama işareti ile ikiye ayrılır.
- 5) Bazı satırlarda noktalama işareti hiç kullanılmamıştır.
- 6) Bazen iki nokta yerine tek nokta (.) konduğu da olur.
- 7) Bazı satır başları iki nokta ile başlar.
- 8) Bazı satır sonları iki nokta ile biterken satır sonu nokta (.) ile biten bir örnek “*toña külüg : tarkan : beg m[en].*” tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aydın, E. (2009). S. Gerard Clauson'un Etimolojik Sözlüğünde Yenisey Yazıtlarıyla İlgili Veriler. *Turkish Studies*, (4/4): 93-118.
- Aydın, E. (2011). Yenisey Yazıtlarında Geçen Türk Boyları Üzerine Notlar. *Turkish Studies*, (6/1): 390–398.
- Aydın, E. (2012). Yenisey Yazıtları Nasıl Tarihlendirilebilir? *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (7/2) (Prof. Dr. Coşkun Ak Armağanı): 161–168.

- Aydın, E. (2013). Yenisey Yazıtlarındaki Tek Örnekler. *Türkbilig*, (26): 37-49.
- Aydın, E. (2014). *Orhon Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2017). *Türk Runik Bibliyografyası*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2018). "Eski Türk Yazıtlarında Erken Ünsüz Değişimleri", X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 17-19 Ekim, Eskişehir.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A functional approach to the lexicon*. Wiesbaden.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kormuşin, İ. V. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (1994). Notes on Old Turkic Word Formation. *CAJ*, 38: 244-281.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk, O. (2017). Türkçe Öğretmenlerinin Konuşma İlgileri Ve Sınıf İçinde Kullandıkları Konuşma Dili Üzerine Bir Araştırma. *Turkish studies*, 12(6), 783-798.
- Türk, O. (2020). Kültürel Miras Olarak Hayvanların Atasözlerimize Kattıkları Anlam Üzerine Bir Değerlendirme. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 11 (44), (320-334).
- Yıldırım, A. (2019). *Yenisey Yazıtları Grameri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.